

Διαθλάσεις της φύσης στη νεοελληνική λογοτεχνία

«Το έπ' έμοι, ενόσω ζω, και αναπνέω καί σωφρονώ, δεν θα παύσω να υμνώ μετά λατρείας τον Χριστόν μου, να περιγράφω μετ' έρωτος την φύσιν, καί να ζωγραφώ μετά στοργής τα γνήσια ελληνικά ήθη»

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

*Θεέ μου πρωτομάστορα μ' έχτισες μέσα στα βουνά
Θεέ μου πρωτομάστορα μ' έκλειςες μες στη θάλασσα.*

Οδυσσεάς Ελύτης

© ANDREA BONETTI / WWF ΕΛΛΑΣ

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Από την αυγή της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που ανιχνεύεται στα ηρωικά άσματα του Διγενή Ακρίτα και στα κλέφτικα τραγουδία, ως τη λογοτεχνία του 21ου αιώνα η πορεία των ελληνικής πεζογραφίας και ποίησης είναι μακρά. Οι τάσεις, τα λογοτεχνικά ρεύματα και οι αναζητήσεις των Ελλήνων λογοτεχνών παρακολουθούνε την πολυκύμαντη ιστορία της Νεότερης Ελλάδας αλλά και τους προβληματισμούς, τις ευαισθησίες και τα αδιέξοδα του μοντέρνου ανθρώπου.

Η φύση, η ζωή της υπαίθρου και το ελληνικό τοπίο κατέχουν σημαντική θέση στη λογοτεχνική παραγωγή. Άλλοτε ως σύμβολο κι άλλοτε ως σκηνικό δράσης, άλλοτε ως μεταφορά μιας συναισθηματικής κατάστασης κι άλλοτε ως φορέας υπέρτατων αξιών, η φύση έχει άπειρες αντανάκλασεις στην νεοελληνική λογοτεχνία.

Πίσω στην παράδοση, πίσω στην ύπαιθρο. Η γενιά του 1880

Η συγκρότηση εθνικής ταυτότητας, κοινό χαρακτηριστικό όλων των ευρωπαϊκών λαών τον 19ο αιώνα, συμβάλλει καίρια στη γένεση μιας νέας επιστήμης, της λαογραφίας. Στην Ελλάδα την επιστήμη αυτή θεμελιώνει ο Ν.Γ. Πολίτης (1852-1921). Τα δημοτικά τραγούδια, τα παραμύθια, οι ντοπιολαλιές, η λαϊκή τέχνη, όλος ο παραδοσιακός βίος γίνεται αντικείμενο μελέτης και φορέας αξιών.

Η ενθάρρυνση της μελέτης της παραδοσιακής ζωής ενέπνευσε τους Έλληνες λογοτέχνες της Γενιάς του 1880 που καλλιέργησαν αυτό που καλείται, συμβατικά «ηθογραφία». Στο έργο τους εμφανίζονται δυο αντίθετες τάσεις: η παρουσίαση μιας εξιδανικευμένης ζωής της υπαίθρου με ανάδειξη των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού αλλά και η απεικόνιση της σκληρής όψης της καθημερινής ζωής στην ελληνική ύπαιθρο. Εκπρόσωποι αυτής της πρώτης τάσης είναι οι Γεώργιος Δροσίνης, Κώστας Κρυστάλλης, Χρήστος Χρηστοβασίλης και Αργύρης Εφταλιώτης. Εκπρόσωποι της δεύτερης τάσης είναι οι Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Γεώργιος Βιζυηνός, Ανδρέας Καρκαβίτσας, Κωνσταντίνος Χατζόπουλος και Κωνσταντίνος Θεοτόκης.

Από το εξωτερικό στο εσωτερικό τοπίο

Από το 1900 κι ύστερα το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στη ζωή της πόλης. Δεν υπάρχει μια αφηρημένη φυσιολατρία, η φύση εντάσσεται στον σκοπό της αφήγησης. Στοχασμός, συναίσθημα, ιστορικό και προσωπικό βίωμα, σύνδεση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν ή το Βυζάντιο, ο παραχώδης πολιτικός βίος και οι περιπέτειες του Ελληνισμού επηρεάζουν την πρόσληψη και την απόδοση του ελληνικού τοπίου. Το τοπίο αντηχεί το εσωτερικό τοπίο, φόβους, ελπίδες, ενοράσεις, απογοητεύσεις.

Οι νεοέλληνες λογοτέχνες βλέπουν, λοιπόν, το ελληνικό τοπίο με τα μάτια της ψυχής τους. Μετά τη γενιά του 1880 και την «ηθογραφία» είναι δύσκολο πια να καταγράψει κανείς μια γενική τάση στην απόδοση της φύσης. Ας ξεκινήσουμε μια (αυθαίρετη) περιήγηση στα ίδια τα κείμενα για να αντιληφθούμε το πολλαπλό είδωλο της φύσης στη νεοελληνική λογοτεχνία.

Η σχέση του λογοτέχνη με την εποχή του είναι βιωματική. Η φύση διαθλάται μέσα από ποικίλλες οπτικές γωνίες στο λογοτεχνικό κείμενο

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ (1821-1880)

Η φύση ως αρχέτυπο του κάλλους και του αγαθού

Στην ποίηση του Διονύσιου Σολωμού (1798-1857) η φύση είναι η δύναμη του σύμπαντος, εμφανίζεται σε σκηνές αποκαλυπτικές και μυστικιστικές που επιδρούν καταλυτικά στα δρώντα πρόσωπα. Στο ομώνυμο ποίημα, ο Κρητικός, ναυαγός πονεμένος, έχοντας χάσει μάνα, πατέρα κι αδέρφια από το χέρι του Αγαρηνού, παραδέρνει στα κύματα κι αγωνίζεται να σώσει την αγαπημένη του. Η φύση, ως φεγγαρολουσμένη που αναδύεται από τη θάλασσα, κι ως ένας γλυκύτατος ήχος, αποκαλύπτεται σε μια μαγευτική σκηνή και προσφέρει μια μυσταγωγική εμπειρία στον Κρητικό. Μετά την εμφάνιση αυτή, ο Κρητικός αλλάζει. Γαληνεύει. Παύει να εχθρεύεται τους Αγαρηνούς και γίνεται ένας ζητιάνος του κόσμου. Τιμημα, βέβαια, η απώλεια της αγαπημένης.

Στην εμφάνιση της φεγγαρολουσμένης - αφέντρας της φύσης- γαληνεύει η θάλασσα κι η πλάση:

*Εκοίταξε τ' αστέρια, κι εκείνα αναγαλλιάσαν,
και την αχτινοβόλησαν και δεν την εσκεπάσαν
κι από το πέλαο, που πατεί χωρίς να το σουφρώνει,
κυπαρισσένιο αναέρα τ' ανάστημα σηκώνει,
κι ανεί τσ' αγκάλες μ' έρωτα και με ταπεινοσύνη,
κι έδειξε πάσαν ομορφιά και πάσαν καλοσύνη.
Τότε από φως μεσημερνό η νύχτα πλημμυρίζει,
κι η χτίσις έγινε ναός που ολούθε πλημμυρίζει.
Τότε από φως μεσημερνό η νύχτα πλημμυρίζει,
κι η χτίσις έγινε ναός που ολούθε πλημμυρίζει.*

(Από τον Κρητικό, XXI, 1833)

Στον Πόρφυρα, πάλι, που απηχεί ένα πραγματικό γεγονός, ένας καρχαρίας κατασπάραξε έναν Άγγλο στρατιώτη, ενώ κολυμπούσε, η φύση πάλι δρα με τρόπο καταλυτικό στον ψυχισμό του νέου:

*Κι η φύσις όλη του γελά και γένεται δική του.
Ελπίδα, τον αγκάλιασες και του κρυφομιλούσες
και του σφιχτόδεσες το νου μ' όλα τα μάγια πόχεις.
Νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης.*

Ωστε λίγο πριν τον κατασπαράξει ο καρχαρίας ο νέος ζει μια μεγαλειώδη στιγμή:

*Πριν πάψ' η μεγαλόψυχη πνοή χαρά γεμίζει:
Άστραψε φως κι εγνώρισε ο νιος τον εαυτό του.*

(Από τον Πόρφυρα, 1859)

ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΑ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ (ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1880)

Ειδυλλιακή φύση

Ο Γεώργιος Δροσίνης (1859-1951) επιλέγει να αντιδράσει στο βαρύ κλίμα της ρομαντικής ποίησης συνθέτοντας εύθυμα τραγούδια της ζωής. Είναι η εποχή που «η Αθήνα πλημμυρισμένη από την ασταμάτητη νεροποντή της καθαρευουσιάνικης υστερορομαντικής απαισιοδοξίας είχε ανάγκη από χάρη, δροσιά κι απλότητα», (Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος 1951). Ο Δροσίνης τραγουδά τον έρωτα, τη ζωή και την ειδυλλιακή φύση με αίσθημα. Αν και συνήθως τον αντιμετωπίζουμε με μια συγκατάβαση, φέροντας στο νου το «Ετίναξε την ανθισμένη αμυγδαλιά...», έχει συνθέσει και πιο πολυδιάστατες εικόνες της φύσης όπως αυτή:

*Του Γενάρη ηλιοβασίλεμα
γαλανό, καθάριο λάμπει,
στολισμένο με τα χρώματα
μας μαγιάτικης αυγής.*

*Πρώιμη Άνοιξη γιορτάζουνε
σ' άλλους κόσμους άλλοι κάμποι:
τ' ουρανού τα ρόδα ανθίσανε
πριν ανθίσουνε της γης.*

(Από τα Φωτερά Σκοτάδια, 1915)

«Ο Δροσίνης φιλοτεχνεί με θαυμαστή τέχνη άσπρα σπιτάκια σε καταπράσινες πλαγιές βουνών, ζώα, πουλιά, χλωροπράσινα λιβάδια, αγριολούλουδα, λευκά τριαντάφυλλα, πολυστάφυλλα αμπέλια, ολόανθες αμυγδαλιές, πολύκαρπες ελιές, καστανιές και λυγερά κυπαρίσσια, ξανθά στάχνα, σκυφτά χαμομήλια, γαργαρόνερες νεροσυρμές, αργοκύλητα ποτάμια, αστερωμένες μαγιάτικες νύχτες, μαρτιάτικες συννεφίες, .. και μέσα στη μαγεία του φυσικού κόσμου .. νεράιδες, μάγισσες, αγαθοί άνθρωποι...»

N. Κοκολιού, 2002

Η φύση ως εκφραστής του ανέκφραστου και στη συμπαντική της διάσταση

Ο Κωστής Παλαμάς (1859-1943) είχε χαιρετήσει την «ειδυλλιακή αφέλεια» του Δροσίνη ως ανανεωτική, ο ίδιος όμως καταπιάνεται με πολύ μεγαλύτερες ιδέες, την ιδέα της πατρίδας, της ελληνικής ιστορίας και του πεπρωμένου της φυλής. Έχει όμως και στιγμές «ήσυχες», λιτές, που δεν τον απασχολούν οι μεγάλες ιδέες αλλά η αλήθεια ενός τοπίου. Στους ακόλουθους στίχους το τοπίο υπαινίσσεται το ανείπωτο και το ανέκφραστο, αυτό που απασχολεί κάθε καλλιτέχνη:

*Αγνάντια το παράθυρο· στο βάθος
ο ουρανός, όλο ουρανός και τίποτ' άλλο·
κι ανάμεσα, ουρανόζωστον ολόκληρο,
ψηλόλιγνο ένα κυπαρίσσι· τίποτ' άλλο.
Και ξάστερος ο ουρανός ή μαύρος είναι,
στη χαρά του γλανκού, στις τρικυμιάς το σάλο,
Όμοια και πάντα αργολυγάει το κυπαρίσσι,
Ήσυχο, ωραίο, απελπισμένο. Τίποτ' άλλο.*

(Εκατό φωνές. Από τη συλλογή Ασύλευτη ζωή, 1904)

Σε άλλο τόνο, ο Παλαμάς οραματίζεται μια ένωση του ανθρώπου με την Πατρίδα που ταυτίζεται με τα πρωταρχικά στοιχεία της φύσης: αέρα, γη, νερό, φωτιά, απηχώντας τη θεωρία του Εμπεδοκλή για τα τέσσερα κοσμολογικά στοιχεία.

*Πατρίδες! Αέρας, γη, νερό, φωτιά! Στοιχεία
αχάλαστα, και αρχή και τέλος των πλασμάτων,
σα θα περάσω στη γαλήνη των μνημάτων,
θα σας ξανάβρω πρώτη και στερνή ευτυχία!*

*Αέρας μέσα μου ο λαός των ονειράτων
στον αέρα θα πάει. θα πάει στην αιωνία
φωτιά, φωτιά κι ο - λογισμός μου, τη μανία
των παθών μου θα πάρ' η λύσσα των κυμάτων.*

*Το χωματόπλαστο κορμί χώμα και κείνο
αέρας, γη, νερό, φωτιά θα ξαναγίνω,
κι απ' των ονείρων τον αέρα, κι απ' την πύρα
του λογισμού, κι από τη σάρκα τη λιωμένη,
κι απ' των παθών τη θάλασσα πάντα θα βγαίνει
ήχου πνοή, παράπονο, σαν από λύρα.*

(Από τη συλλογή Πατρίδες, 1895)

Ο «φυσικός» άνθρωπος και το ξύπνημα των αισθήσεων

Στα διηγήματα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη (1851-1911) η Σκιάθος παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο. Οι ρεματιές, οι χαράδρες, τα υψώματα, η βλάστηση, τα ακρογιάλια, οι απότομοι βράχοι, οι σπηλιές, οι αμμουδιές, τα λιμανάκια και οι κάβοι δεν συνθέτουν απλώς ένα σκηνικό όπου εκτυλίσσονται τα πάθη των ανθρώπων. Αλληλεπιδρά η φύση με τους ανθρώπους, συχνά ξυπνά τις αισθήσεις και λειτουργεί ως ένα μεγάλο αντηχείο της ερωτικής αφύπνισης. Όπως στο Όνειρο στο Κύμα. Ο ήρωας, το βοσκόπουλο, είναι ένα με τη φύση:

*Ἡ τελευταία χρονιά πὸν ἤμην ἀκόμη φυσικὸς ἄνθρωπος ἦτον τὸ
θέρος ἐκεῖνο τοῦ ἔτους 187... «Ἦμην ὠραῖος ἔφηβος, καστανόμαλλος
βοσκός, κ' ἔβροσκα τὰς αἴγας τῆς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἰς τὰ ὄρη
τὰ παραθαλάσσια, τ' ἀνερχόμενα ἀποτόμως διὰ κρημνώδους ἀκτῆς,
ὑπερθεν τοῦ κράτους τοῦ Βορρᾶ καὶ τοῦ πελάγους. Ὅλον τὸ κατάμερον
ἐκεῖνο, τὸ καλούμενον Ξάρομενο, ἀπὸ τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα κατέπλεον
ξάρομενα ἢ ξυλάρομενα, ἐξωθούμενα ἀπὸ τὰς τρικυμίας, ἦτον ἰδικόν μου.*

*Ἡ πετρώδης, ἀπότομος ἀκτὴ μου, ἢ Πλατάνα, ὁ Μέγας Γιαλός, τὸ
Κλήμα, ἔβλεπε πρὸς τὸν Καικίαν, καὶ ἦτον ἀναπεπταμένη πρὸς τὸν
Βορρᾶν. Ἐφαινόμην κ' ἐγὼ ὡς νὰ εἶχα μεγάλην συγγένειαν μὲ τοὺς δυὸ
τούτους ἀνέμους, οἱ ὅποιοι ἀνέμιζαν τὰ μαλλιά μου, καὶ τὰ ἔκαμαν νὰ
εἶναι σγουρὰ ὅπως οἱ θάμνοι κ' αἱ ἀγοιελαῖαι, τὰς ὁποίας ἐκύρτωναν μὲ
τὸ ἀκούραστον φύσημά των, μὲ τὸ αἰώνιον τῆς πνοῆς των φραγγέλιον.*

Η Μοσχούλα, η όμορφη κόρη, έχει πέσει στη θάλασσα να κολυπήσει μια νύχτα με φεγγάρι. Το βοσκόπουλο άθελά του γίνεται μάρτυρας της σκηνής:

*Τὴν ἀνεγνώρισα πάραυτα εἰς τὸ φῶς τῆς σελήνης τὸ μελιχρόν, τὸ
περιαργυροῦν ὅλην τὴν ἄπειρον ὀθόνην τοῦ γαληνιῶντος πελάγους,
καὶ κάμνον νὰ χορεύουν φωσφορίζοντα τὰ κύματα. Εἶχε βυθισθῆ
ἄπαξ καθὼς ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν, εἶχε βρέξει τὴν κόμην της,
ἀπὸ τοὺς βοστρύχους τῆς ὁποίας ὡς ποταμὸς ἀπὸ μαργαρίτας ἔρρεε
τὸ νερόν, καὶ εἶχεν ἀναδύσει· ἔβλεπε κατὰ τύχην πρὸς τὸ μέρος
ὅπου ἤμην ἐγώ, κ' ἐκινεῖτο ἐδῶ κ' ἐκεῖ προσπαίζουσα καὶ πλέουσα.
Ἦξευρε καλῶς νὰ κολυμβᾷ.*

(Από το Όνειρο στο κύμα, 1900)

ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1910

Το ομοούσιο ποιητή και φύσης

Ο Άγγελος Σικελιανός (1884-1951) «ζει σε μυστικούς δεσμούς με τον Πάνα», όπως είπε ο ίδιος. Στον «Αλαφροΐσκιωτο» μια λυρική αυτοβιογραφία του έφηβου ποιητή, φύση και ποιητής έχουν μια μυστική επικοινωνία.

*Βουνά ξεσκάφτει το τσαλί,
χτυπάει το μελισσόχορτο,
αναπηδά το ενώδιασμα
στο λαγαρόν αιθέρα.*

*Παντού ο λαός και λάτρευσα
και στη λαχτάρα μου είπα:
Βάλε το αντί στα χώματα.
Και φάνη μου πως η καρδιά
της γης βαριά αντιχτύπα.
Κι έβλεπα πάνω απ' την κορφή
βαθιά τη πλάση πάσα
τον ουρανόν ανάσαινα
και δεν μου ακούγονταν η ανάσα.*

(Από τον Αλαφροΐσκιωτο, 1907)

ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1920

Η φύση ως σύμβολο της ζωής του ανθρώπου

Η βάρκα αυτή του Κωσταντίνου Χατζόπουλου (1868-1920) που ταξιδεύει στη θάλασσα λειτουργεί συμβολικά.

Άσ' τή βάρκα...

*Άσ' τή βάρκα στο κύμα όπου θέλει να τρέχει,
 ἄς ὀρίζει τ' ἀγέρι, τιμόνι-πανί,
 τὰ φτερά ἀπλωσε πλέρια, ἄκρη ὁ κόσμος δὲν ἔχει,
 εἶναι πῖ ὁμορφοὶ οἱ ἄγνωστοὶ πάντα γιαλοί,
 ἢ ζωὴ μία δροσιὰ εἶναι, ἕνα κύμα, ἄς τὸ φέρει
 ὅπου θέλει τ' ἀγέρι, ὅπου ξέρει τ' ἀγέρι.
 Ἄς ἀλλάζουν λιβάδια μὲ βράχους καὶ δάση,
 γύρω ἄς φεύγουν ποῦ πύργοι, ποῦ καλύβας καπνός,
 εἴτ' εἰδύλλιο γελούμενο ἀπλώνει ἢ πλάση,
 εἴτ' ἀντάρτες καὶ μπόρες σου κρεμᾶ ὁ οὐρανός,
 μὴ θαρρεῖς τὸ πανί σου μπορεῖς νὰ βαστάξεις,
 ὅπου θέλει τὸ κύμα μαζί του θ' ἀράξεις.
 Τί γυρεύεις, τί θέλεις μὴ κι ἐσὺ τὸ γνωρίζεις;
 Ἔχεις πιάσει ποτέ σου τὸ τί κνηγᾶς;
 Μὴ 'που σπέρνεις καλὸ τὸ κακὸ δὲ θερίζεις;
 Δὲ σκοντάβεις σὲ ρώτημα σ' ὅτι ρωτᾶς;
 Ὅτι σ' ἔχει μαγέψει κι ὅτι σοῦ 'χει γελάσει,
 τό 'χεις μόνος κερδίσει, μοναχὸς ἐτοιμάσει;*

*Ἄσε τότε τὸ κύμα ὅπου θέλει νὰ σπάζει,
 ἄσ' τὶς ζάλες νὰ σέρνουν τυφλὰ τὴ καρδιά
 κι ἂν τριγύρω βογγᾶ κι ἂν ψηλὰ συννεφιάζει,
 κάπου ὁ ἥλιος σὲ κάποιο γιαλὸ θὰ γελᾶ
 κι ἂν πικρὸ τὴ ψυχὴ σου τὸ δάκρυ τὴ ραίνει
 πάντα κάπου κρυφῆ, μιὰ χαρὰ τὴ προσμένει.*

(Από τη συλλογή Απλοί τρόποι, 1920)

ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1930

Η φύση ως αρχέγονη πηγή της ύπαρξης

Για τον Στρατή Μυριβήλη (1892-1969) το φυσικό περιβάλλον δεν είναι μόνο αισθητικής τάξης, αλλά και γενεαλογικής. Είναι αρχέγονη πηγή της ύπαρξης του ελληνισμού και πηγή της Ιστορίας και του Πολιτισμού. Ο Τσαλέκος, ένας σύγχρονος Πάνας, βρίσκει την πηγή της ύπαρξής του στην άγρια φύση του νησιού:

*Το χωριό ήταν ψηλά στο βουνό, όμως πιο ψηλά ήταν ακόμα το ρουμάνι με
 τα πουρνάρια, τους σκοίνους και τις αγριοβελανιδιές. Καγκέλι τόλεγαν,
 απέραστο ήταν από την πύκνα των αγριόδεντρων και των αρκουδόβατων,
 και όλοι το πρόφεραν με ένα φόβο στην καρδιά! Γιατί το Καγκέλι –αυτό το*

Ξαίρουν όλοι οι χωριανοί στη Μουριά- είναι το κατατόπι των δαιμονικών.
Μπαίνεις μέσα στα δέντρα κι ύστερα δε βρίσκεις πια το μονοπάτι να βγεις,
ακούς γέλια και γαργαλητά ανάμεσ' απ' τις φυλλωσιές, ακούς πνιγμένα
μουρμουρητά, και δε βλέπεις κανέναν. Μπορείς να παιδεύεσαι ώρες μες
στα μπλεγμένα κλαδιά. Τα ξωτικά λημεριάζουν εκεί πάνω και κανένας
γνωστικός δεν αποκοτά ν' ανέβει για ξύλα. [...] Ο Τσαλέκος του άρεσε
ν' ανεβαίνει κατάστηθα στο Καγκέλι. Εκεί ήξαιρε μονοπάτια που ατός
του τάχε ανοίξει με το βατοκόπο, έβρισκε κρύφτες και σπηλιές που μόνο
οι αλεπούδες, οι νυφίτσες και τα παγανά είχαν για μονιά τους. Όμως
τον ξαίρανε τ' αγρίμια, τον ξαίραν και τα παγανά και δεν το πειράζαν.
«Είναι ήμερα τούτα τα κακαθροπιάσματα, και με ξαίρουν. Μπορώ να
τους κρεμάσω κουδούνι στο λαϊμό» είπε μια μέρα στις κοπέλες που τον
ανερωτούσαν.

(Από τη νουβέλα Ο Πάνας, 1949)

Τοπία ματαιώσης

Ο Γιώργος Σεφέρης (1900-1971) μας δίνει τοπία ματαιώσης, φθοράς, απουσίας και μελαγχολίας όπως αυτό:

Τρεις βράχοι λίγα καμένα πεύκα κι ένα ρημοκλήσι
και παραπάνω
το ίδιο τοπίο αντιγραμμένο ξαναρχίζει.
τρεις βράχοι σε σχήμα πύλης, σκουριασμένοι
λίγα καμένα πεύκα, μαύρα και κίτρινα
κι ένα τετράγωνο σπιτάκι θαμμένο στον ασβέστη.
και παραπάνω ακόμη πολλές φορές
το ίδιο τοπίο ξαναρχίζει κλιμακωτά
Ως τον ορίζοντα ως τον ουρανό πού βασιλεύει.

Εδώ αράξαμε το καράβι να ματίσουμε τα σπασμένα κουπιά,
να πιούμε νερό και να κοιμηθούμε.
Η θάλασσα που μας πίκρανε είναι βαθιά κι ανεξερεύνητη
και ξεδιπλώνει μίαν απέραντη γαλήνη.
Εδώ μέσα στα βότσαλα βρήκαμε ένα νόμισμα
και το παίξαμε στα ζάρια.
Το κέρδισε ο μικρότερος και χάθηκε.

Ξαναμπαρκάραμε με τα σπασμένα μας κουπιά.

(Μποτίλια στο πέλαγος, 1935)

Η φύση ως «ελάχιστος καμβάς για να κεντηθεί το ιδεόγραμμα της ζωής»

Διαβάζοντας την ποίηση του Οδυσσέα Ελύτη (1911-1996) «είναι σα να κοιτάς αιγαιοπελαγίτικο τοίχο το καταμεσήμερο. Θαμπώνεσαι.» (Ν. Δήμου 2011).

Ίσως κανένας άλλος ποιητής δεν έπαιξε τόσο καθοριστικό ρόλο στην πρόσληψη του αιγαιοπελαγίτικου τοπίου όσο ο Ελύτης. Το φως, η κλίμακα του τοπίου, η αρμονία δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος ανάγονται σε ηθικές αξίες. Και φυσικά ένα τέτοιο τοπίο ξυπνά τον έρωτα.

*Κάτω στης μαργαρίτας
τ' αλωνάκι, στήσαν χορό
τρελό τα μελισσόπουλα.*

*Ιδρώνει ο ήλιος, τρέμει το
νερό. Στάχνα ψηλά λυγίζουνε
το μελαμψό ουρανό.*

*Πέρα μέσα στα χρυσά νταριά
κοιμούνται αγοροκόριτσα.
Ο ύπνος τους μυρίζει πυρκαγιά.
Στα δόντια τους
ο ήλιος σπαρταράει.*

(Από τη συλλογή 'Ηλιος ο Πρώτος, 1943)

«Όπου δεν ακούγεται αηδόνι, ακούγεται κοκτέιλ Μολότοφ».

Οδ. Ελύτης, Ανοιχτά Χαρτιά.

Κι η Ελλάδα ως «Τρελοβάπορο» που ταξιδεύει με οδηγό την 'Ηλιο, μια συμβολική λειτουργία της φύσης:

*Χρόνους μας ταξιδεύει, δε βουλιάξαμε
χίλιους καπεταναίους τους αλλάξαμε.
Κατακλυσμούς ποτέ δε λογαριάσαμε
μπήκαμε μες στα όλα και περάσαμε.
Κι έχουμε στο κατάρτι μας βιγλάτορα
παντοτινό τον 'Ηλιο τον Ηλιάτορα»*

(Από τη συλλογή 'Ηλιος ο Πρώτος, 1943)

Η φύση ως Ιστορία

Στη Ρωμοσύνη του Γιάννη Ρίτσου (1909-1990) ένα σκληρό τοπίο συμπυκνώνει τη μοίρα της Ρωμοσύνης.

*Αυτά τα δέντρα δε βολεύονται με λιγότερο ουρανό,
αυτές οι πέτρες δε βολεύονται κάτω απ' τα ξένα βήματα,
αυτά τα πρόσωπα δε βολεύονται παρά μόνο στον ήλιο
αυτές οι καρδιές δε βολεύονται παρά μόνο στο δίκιο
Ετούτο το τοπίο είναι σκληρό σαν τη σιωπή,*

σφίγγει στον κόρφο του τα πυρωμένα του λιθάρια
σφίγγει στο φως τις ορφανές ελιές του και τ' αμπέλια του,
σφίγγει τα δόντια...

(Από τη Ρωμοσύνη, 1966)

ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΑ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ (ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1880)

Τοπία φθοράς αλλά και ελπίδας

Από τα τοπία θανάτου του Τάκη Σινόπουλου (1917-1981) ως τα τοπία φθοράς, μοναξιάς, και απουσίας νοήματος του Γιάννη Βαρβέρη (1955-2011) η υπαρξιακή εμπειρία μοιάζει να είναι το κυρίαρχο θέμα των ποιητών. Αλλά και στην πεζογραφία συναντάμε μια φύση που αντηχεί, κυρίως, τον ψυχισμό του ανθρώπου, το κοινωνικό περιβάλλον ή την Ιστορία. Στην Κάθοδο των Εννιά του Θανάση Βαλτινού (γεν. 1932) μια ομάδα ανταρτών στην Πελοπόννησο προσπαθεί να διαφύγει τον ασφυκτικό κλοιό που έστησαν γύρω της οι αντίπαλες δυνάμεις και να βγει στη θάλασσα. Όχι τόσο γιατί ελπίζουν στη σωτηρία όσο γιατί τους έλκει η απεραντοσύνη της. Το φυσικό περιβάλλον, οι πυρακτωμένες πλαγιές των βουνών της Πελοποννήσου, είναι ανελέητο, αδιάφορο για τη μοίρα των κατατρεγμένων, αλλά και όμορφο:

*Ως το μεσημέρι ψάχναμε για νερό. Στο τέλος βρήκαμε κοντά σε κάτι
αμπέλια. Ήταν ένας βράχος υγρός γεμάτος μούσκλια κι από μια σκισμή
έσταζε κάθε τόσο.*

*Ο Μπρατίτσας έβαλε το παγούρι του να γεμίσει κι όσο να πιάσει λίγο,
παίρναμε μούσκλια και βρέχαμε τα χείλια μας.*

*Σε λίγο ήπιαμε από μια γουλιά και ξαναβάλαμε το παγούρι. Φύσαγε λίβας.
Ερχότανε καντός απ' τη μεριά του και η γη μπροστά μας ασφυκτιούσε.
Σα να 'λιώναν οι αδένες της. Πέσαμε δίπλα δίπλα στη ρίζα του βράχου
και περιμέναμε να γεμίσει το παγούρι. Ξέραμε πως θα πεθάνουμε μέσα
σε τούτο το καλοκαίρι. Μπροστά μας τ' αμπέλια και οι σνκιές που τα
παράστεκαν στις άκρες ωριμάζαν μια γλύκα αβάσταγη. Ο Μπρατίτσας
σηκώθη πήρε το παγούρι. Το 'δωσε πρώτα στον Νικήτα, ύστερα σε μένα.
Ήπιε και ο ίδιος.*

(Από την Κάθοδο των Εννιά)

Ενώ ο Ηλίας Παπαδημητρακόπουλος (γεν.1930), ένας από τους πιο σημαντικούς πεζογράφους της εποχής μας, αποτυπώνει μια ελληνική επαρχία ασφυκτική που προσπαθεί να μοιάσει στο κέντρο χάνοντας την ταυτότητά της. Στον Οβολό το περιβάλλον είναι «εκσυγχρονισμένο» αλλά η φύση επιμένει και λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, τη ζωή και το θάνατο.

Η μάνα μου σήκωσε τα άδεια πιάτα από το τραπέζι.

- Σου άρεσε το φαγητό; με ρώτησε.

- Παίρνεις πάντα το ωραιότερο μέρος, της είπα.

*- Τηλεφωνώ στον Κώστα, απέναντι, κι όταν έχει κατσικάκι μου στέλνει το
λαιμό και τη σπάλα.*

*Την ώρα που την αποχαιρετούσα στην εξώπορτα, έβαλε το χέρι στην τσέπη
της ρόμπας της – ακριβώς όπως παλιά, όταν εξοικονομούσε λίγα χρήματα
και μας έδινε για χαρτζηλίκι.*

- Παρ' τα αυτά, μου λέει με χαμηλωμένο κεφάλι, εσύ χρησιμοποιείς
λεωφορεία.

Ήταν τρία εισιτήρια των αστικών συγκοινωνιών. Κατάλαβα τη σημασία της
προσφοράς: η μάνα μου μου δήλωνε πως δεν μπορούσε, πλέον, να ανέβει σε
λεωφορείο.

Πράγματι, την ίδια εκείνη άνοιξη αρρώστησε και, ξαφνικά, πέθανε τα
ξημερώματα.

- Εγώ φεύγω, μου είχε πει την παραμονή το βράδυ στο νοσοκομείο.
[...]

Κατεβήκαμε όλοι στον Πύργο, όπου και ο οικογενειακός μας τάφος.

Προηγείτο το φέρετρο, και ακολουθούσαμε εμείς.

Μέχρις ότου έρθει η ώρα της κηδείας, άρχισα να τριγυρνώ στα περίξ του
νεκροταφείου. Στις άκρες των ελαιώνων, δίπλα από τη σιδηροδρομική
γραμμή, έβλεπα με έκπληξη κόκκινες ανεμώνες, που δεν θυμόμουν να
υπήρχαν, όταν παιδιά ζούσαμε στο κοντινό χτήμα.

Έφθασα και σε αυτό. Δεν είχε απομείνει, φυσικά, τίποτα. Το πουλήσαμε
στην Κατοχή και τώρα είχε κατακτήσει ένας γύφτικος οικισμός, εντός
σχεδίου πια. Μια μπουλντόζα άνοιγε έναν ακόμη δρόμο.

Προχώρησα προς το μέρος όπου βρισκόταν το πατρικό μου. Ήταν
μεσημεράκι, και επικρατούσε μια περίεργη ερημιά, ίσως γιατί όλοι
κοιμόντουσαν, ή απουσίαζαν. Βρήκα το παλιό μου σπίτι αγνώριστο, με
προσθήκες από τσιμεντόλιθους και αλουμινένιες πόρτες. Από τα δέντρα και
τον κήπο δεν είχε μείνει ούτε δείγμα.

Ξαφνικά είδα τη μανταρινιά! Μέσα σε όλον αυτό το χαλασμό, είχε
καταφέρει να επιβιώσει. Γέρικη, σχεδόν αιωνόβια, με καταφαγωμένον
τον κορμό και τα κλαδιά της χωρίς φύλλα, διατηρούσε ακόμη αρκετούς
καρπούς, κάτι πολύ μικρά μανταρινία, ίδια με εκείνα που έκανε και τότε,
όταν σκαρφάλωνα επάνω της την άνοιξη κι έκοβα τα φρούτα της.

Τα καλοκαίρια με τις ζέστες υπέφερε πολύ. Αγωνιζόμουν να την διατηρήσω
στη ζωή: δεν είχαμε αρκετό νερό, αλλά όταν μπορούσα της κουβαλούσα
έναν δύο τενεκέδες να ξεδιψάσει.

Πλησίασα με συγκίνηση, ένιωθα σχεδόν τύψεις για τα χρόνια της δίψας
της. Πώς επέζησε, έτσι εγκαταλελειμμένη, τόσα καλοκαίρια; Είχα να την
δω μισόν αιώνα ακριβώς και ουδέποτε την είχα θυμηθεί.

Έφαγα δυο τρία μανταρινία, έβαλα μερικά στη τσέπη μου, την χάιδεψα και
έφυγα. Έσπευσα στο νεκροταφείο, όπου ήδη χτυπούσε πένθιμα η καμπάνα.
Κατά τη διάρκεια της ακολουθίας, παρατηρώντας το πρόσωπο της μητέρας
μου, σκεφτόμουν όλα εκείνα τα παρελθόντα. Αφαιρέθηκα, κι ήταν η
γυναίκα μου που με προέτρεψε:

- Πήγαινε να φιλήσεις πρώτος τη μητέρα σου.

Πλησίασα. Της άφησα το ματσάκι με τις κόκκινες ανεμώνες, της γλίστρησα
στα χέρια τα τρία εισιτήρια του λεωφορείου και, χαϊδεύοντάς της το κορμό
μάγουλο, της ψιθύρισα στο αυτί: - Μάνα, η μανταρινιά μας ζει!

(Από το Ο Οβολός και άλλα διηγήματα, 2004)

Φύση άγνωστη, σκοτεινή, αθέατη

Πάντα κάτι θα μας διαφεύγει από τη φύση, πιστεύει ο βραβευμένος πεζογράφος Βαγγέλης Χατζηγιαννίδης (γεν. 1967) και στη συλλογή διηγημάτων του Φυσικές Ιστορίες πλάθει μια φύση αλλόκοτη, παράδοξη, όπου ανατρέπονται οι σχέσεις ζώων, φυτών και ανθρώπων. Στο πρώτο διήγημα, «Η μυστική ρίζα» μια μυθική γιαγιά κληροδοτεί στον συνονόματο εγγονό της (τον φωνάζουσε Μάνθο αλλά τον έχουν βαπτίσει Ανθό, από το Ανθή) τη συνήθειά της να θάβει αντικείμενα «για να ρουφάνε την ευλογία του εδάφους» κι όταν ξεθάβονται να έχουν γίνει «καλύτερα». Το αποτέλεσμα, από ένα θαμμένο βιβλίο, ένα φυτό ουρανοκατέβατο. Η γιαγιά εμφανίζεται στο όνειρο του εγγονού και του λέει:

Μόνο εδώ ακούς τη βουή. Ακούς τη βουή; Είναι ο θόρυβος που κάνει η γη έτσι καθώς γυρνά στον άξονά της. Δε σταματά ποτέ ο θόρυβος αυτός. Ακούει κι άλλα κανείς εδώ κάτω. Κάνε ησυχία ν' ακούσεις το τρίξιμο απ' τις ρίζες που προχωρούν μες στο χώμα. Το κελάρυσμα των υπόγειων υδάτων και το θόρυβο που κάνουν τα μερμήγκια καθώς σκάβουν σήραγγες και κουβαλούνε σπόρους. Κάποτε άκουγα κι εκείνους απάνω, που σκάβανε να βρουν τα πράγματά μου. Τα πράγματα γίνονται καλύτερα άμα τα χώνεις στη γη. Μαθαίνουν. Καταλαβαίνουν τον καιρό που αλλάζει τη βροχή, τη ζέστη, τα χιόνια. Ρουφάνε την ευλογία του εδάφους. Και παίρνουν αξία. Ένα ρολόι που το 'χεις θαμμένο, ας πούμε, τρία χρόνια, είναι πολύ καλύτερο από οποιοδήποτε άλλο ρολόι. Ξέρει τη γη, κατάλαβες; Κι όταν το ξεθάβεις δεν το ξεχνά αυτό. Έχεις πάντα ένα ρολόι που πέρασε τρία χρόνια στο χώμα. Πολύ σπουδαίο ρολόι. Και τα μερμήγκια γι αυτό είναι θαυμαστά, γιατί ζουν στο χώμα. Μήπως οι άνθρωποι; από το χώμα πλάστηκαν, στο χώμα καταλήγουν. Δεν πρέπει, λοιπόν, να 'ναι δειλοί. Κι αν τ' όνομά τους είναι Ανθός, να μην τους λένε Μάνθους, ακούς; Ο Ανθός φυτρώνει και μοσχοβολά κι όλοι τον καμαρώνουν.

(Από το Φυσικές Ιστορίες, 2006)

Το απάνθισμα θα μπορούσε να περιλαμβάνει πλήθος άλλα έργα. Το συμπέρασμα θα ήταν το ίδιο. Η φύση διαθλάται από το φακό του κάθε λογοτέχνη και γίνεται Ιστορία, τόπος φυγής, σύμβολο ελπίδας, τόπος εξορίας, σύμπαν, μήτρα του κόσμου, ύπαιθρος, επαρχία, έρωτας... Η λογοτεχνία μας βοηθάει να συνειδητοποιήσουμε ότι προστατεύοντας την ελληνική φύση, προστατεύουμε όχι μόνο είδη χλωρίδας και πανίδας και οικοσυστήματα, αλλά όλον αυτόν τον πλούτο βιωμάτων. Τον ελληνικό πολιτισμό. Ένα σκιαθίτικο ακρογιάλι είναι αδύνατο να το δεις χωρίς να θυμηθείς τον Παπαδιαμάντη κι ένα αιγαιοπελαγίτικο νησί ανακαλεί στίχους του Ελύτη. Φύση και πολιτισμός είναι μια αδιάσπαστη ενότητα.

«Ο κόσμος της τέχνης μας έχει μάθει να αντιλαμβανόμαστε τη φυσική πραγματικότητα διαφορετικά από τον τρόπο που τη συλλαμβάνουμε με τις αισθήσεις μας».

Θ. Πελεγρίνης 2007

Βιβλιογραφία:

Γαραντούδης, Ε. 1998. Ανθολογία νεότερης ελληνικής ποίησης, Νεφέλη.

Δήμου, Ν. 2011. Δοκίμια, Opera.

Ελύτης, Οδ. 1982. Ανοιχτά χαρτιά, Ίκαρος.

Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2011. Νεοελληνική λογοτεχνία <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/index.html>

Κοκολιού, Ν. 2001. Λογοτέχνες της Λιμνοθάλασσας, Παπαχαραλάμπειος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου,

Παναγιωτόπουλος, Ι. Μ. 1951. «Γ. Δροσίνης. Ποιητής Αθηναίος, ποιητής του καιρού του», Νέα Εστία, τ. 583.

Πελεgrίνης, Θ. 2007. «Φύση και Τέχνη», Αντίφωνο, http://www.antifono.gr/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=192&catid=83&Itemid=171

Vitti, M. 2003. Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Οδυσσέας.

WWF Ελλάς, Ιανουάριος 2012

Περισσότερες πληροφορίες:

Ελένη Σβορώνου:

Υπεύθυνη Δράσεων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης
210 3314893
e.svoronou@wwf.gr